

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKABS PJECE SERIE
GRUNDVIDENSKABEN I DAG

15

NIELS THOMSEN
HISTORISKE
OPINIONSSTUDIER

Med et eksempel fra provisorietiden

UDGIVET AF FOLKEUNIVERSITETET I KØBENHAVN

1979

Redaktion:

professor, dr. phil. MOGENS BLEGVAD
administrator, dr. phil. ERIK DAL
professor H. HØJGAARD JENSEN

NIELS THOMSEN, født 1930, er uddannet som historiker i København (cand. mag. 1957). Efter nogle år ved Pressemuseet og Journalisthøjskolen i Aarhus har han stadig været ansat ved Københavns universitet – som amanuensis i økonomisk historie 1965–71, som lektor i statskundskab 1971–73 og siden som professor i nyeste tids historie. Han blev dr. phil. på afhandlingen »Dagbladskonkurrencen 1870–1970«, I–II (1972) og har desuden skrevet »Partipressen« (1965) og en snes afhandlinger om presse- og opinionsforhold i historisk og aktuel sammenhæng. Desuden anmeldelser og oversigter i »Pressens årbog«, »Scandinavian Economic History Review« og andre faglige tidsskrifter samt løbende indlæg i dagspressen (nu Berlingske Tidende). Han er medlem af Videnskabernes Selskab samt af bestyrelserne for Pressehistorisk Selskab og Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi.

Forlag:

Folkeuniversitetet i København
Købmagergade 52
1150 København K

Niels Thomsen

HISTORISKE OPINIONSSTUDIER

Med et eksempel fra provisorietiden

Hvorfor studere fortiden?

Historieforskningens opgave er at give samtidens og eftertidens mennesker et sandere og mere vedkommende billede af fortiden – et billede, som vel først og fremmest gør det muligt for os at vurdere vor nuværende tilværelse og vort nuværende samfund i et videre perspektiv. Håndfast sagt ønsker vi et sammenligningsgrundlag, så vi kan se, hvad der er nyt og gammelt, stort og småt, godt og skidt i vor egen tid – og en vejledning i, hvad der betyder noget for samfundets og det enkelte menneskes vilkår og udvikling over længere tid.

For at billedet kan blive mere vedkommende, må historikeren tage sit udgangspunkt i sin egen tids problemer og indsigt. Ved nærmere eftertanke er dette ikke så mærkværdigt – og måske heller ikke så vanskeligt for historikeren. Han tilhører jo sin egen tid – har samme viden og mening om tilværelsen og samfundet som tusinder af de mennesker, han er vokset op og uddannet sammen med. Det er klart, at han i høj grad vil se på det materiale, fortiden har overleveret os, i lyset af vor egen tids problemer og konflikter. Efter evne forsøger han også at lade sin egen tids systematiske viden indgå i de konkrete spørgsmål, han stiller til det historiske materiale.

Historikerens publikum, hans målgruppe, som man nu kunne sige, er fortrinsvis det enkelte individ. Hans emne er derimod som regel samfundet – tilstande og udviklinger i fortidens samfund, undertiden set ud fra en enkelt personligheds stilling, men da næsten altid med det mål at vurdere dens samspil med andre mennesker og dens betydning for samtiden og eftertiden. Det er da ret uundgåeligt, at historikerens problemstillinger og metoder i meget høj grad bestemmes af hans egen tids samfundsvidenskabelige visdom og mangel på samme.

Her ligger der flere problemer. For det første kunne man spørge, om ikke den historiker, som beskriver fortidens samfund ved hjælp af nutidens etablerede samfundsvidenskabelige indsigt, ikke nærmest skulle henregnes til »den kulturelle soigneringsindustri«. Er det, han gør ikke bare at frisere det overleverede kilde materiale efter nutidens mode, således at nutidens mennesker finder dette ajourførte billede af fortiden pænt og passende, men ikke blir meget klogere end de var i forvejen? Svaret er ikke så let. Tildels blir det en samvittighedssag for historikeren, om han ærligt fremlægger hvad kilderne fortæller ham – om denne

eller hin forestilling om tingenes sammenhæng afkræftes, støttes eller lades helt uberørt af de fundne vidnesbyrd. Men det er ikke blot et spørgsmål om den gode vilje og tilstrækkelig professionel selvdisciplin. Arbejdet kræver også en betydelig, måske medfødt åndelig smidighed, som tillader forskeren at stille sine egne allermest rodfæstede forhåndsantagelser på seriøs prøve. Dette er et endnu større problem for historikeren end for andre forskere, fordi vor traditionelle metode væsentligst er af teknisk, f.eks. kildekritisk indhold og ikke er nøjere knyttet til almene teoribygninger, hvorfra der automatisk afledes hypoteser til afprøvning.

Det andet problem ligger i det forhold, at historikeren i forhold til de samfundsvidenskabsmænd, hvis metoder og problemstillinger han må bruge, er en amatør. Dels skal historikeren jo lære de arbejdsmåder, der er temmelig specielle for hans eget fag – og dels kan han ikke som en økonom, en jurist, en statskundskabsmand, en sociolog osv. specialisere sig i en enkelt af samfundsvidenskabernes. Også historikeren arbejder jo ofte længe inden for et emnemæssigt snævert afgrænset område, f.eks. forfatningshistorie. Men han kan ikke nøjes med kendskab til en enkelt samfundsvidenskabelig disciplin, som f.eks. i dette tilfælde statsforfatningsret eller »komparativ politik«. Ideelt er han forpligtet til at sætte sine resultater ind i en magtpolitisk, økonomisk, social og kulturel helhed. Den gamle og måske længst afskaffede forfatning, han skriver om, har jo idag kun videre interesse, hvis den kan forstås som et væsentligt led i en længere udvikling eller som et vigtigt udtryk for en bredere samfundsstruktur.

Fremkomsten af nye samfundsvidenskabelige discipliner og indsigter gør det derfor naturligvis vanskeligere for historikeren at løse sin opgave som en slags universalgeni, der giver nutidens mennesker et sandere og mere vedkommende billede af fortiden. Men netop den samme øgede hastighed i ændringen af samfundsstrukturen, livsvilkårene og erkendelsen øger også folks behov for at begribe, hvorfra vi kommer, hvordan vi hænger sammen, og hvorhen vi går.

Også historikerne må altså ekspandere i dybden og bredden. Det var for dansk historieforskning et stort spring fremad, da Kr. Erslev og andre ved århundredeskiftet indførte den »moderne kildekritik«, som anviste veje til en systematisk vurdering af de historiske vidnesbyrds højst forskellige værdi, dvs. deres bærekraft i rekonstruktion af begivenhedsforløb og samfundsforhold i fortiden. Men denne skole efterlod et væsentligt tomrum, når det gjaldt om at skabe en videnskabeligt baseret syntese af sammenhænge i strukturer og forløb. Det betød, at de sammenhænge, de »store linjer«, det alligevel var nødvendigt at opstille eksplicit eller implicit for overhovedet at få nogen orden i de givne data, i meget høj grad kom til at bygge på forskerens subjektive tidsbestemte – og helt personlige – vurderingssystem. Erik Arup satte dette forhold i relief i 1920'erne ved sine stærkt afvigende og for samtiden ganske provokerende syntesedannelser. Da det kom til

at stå klart, at Arup og hans tilhængere kunne hente lige så gode belæg (målt med kildekritikkens alen) for deres udlægninger som deres bitre modstandere af mere traditionel, folkelig-national observans, havnede faget gennem en lang periode i næsten fuldstændig relativisme, hvad synteserne angik. Den ene udlægning kunne være lige så god som den anden, når blot der ikke skete forsyndelser mod de fælles kritiske standarder. Det syntes umuligt at nå ud over dette punkt. Den såkaldte ny-marxistiske bølge, som omkring 1970 vandt mange tilhængere blandt yngre danske historikere, stod i så henseende helt på det beståendes grund, idet man ikke har evnet at foretage den nødvendige kobling fra de valgte påstande om sammenhænge (paradigmer) til eksisterende data.

I de seneste år har der imidlertid været bestræbelser på at skabe en egentlig to-sidig kobling mellem den systematiske indsigt i samfundsfænomener og historisk analyse. Jeg tænker her først og fremmest på det, som kaldes »applied historical studies«, der gennem punktvis indsatser på bestemte sider af menneskelig adfærd søger at opstille og organisere historisk materiale, således at det giver empirisk støtte til søgning efter love for den samfundsmæssige udvikling. Som sådan bliver disse studier afledt af elementer i økonomisk, sociologisk og politologisk teori, men netop denne mere bevidste approach giver nye muligheder for at problematisere og belyse vigtige linjer i historiske forløb.

I det følgende skal jeg forsøge på at skildre et sådant forskningsområde, som historikere først systematisk har taget op i de seneste 10–15 år med inspiration fra samfundsvidenskaberne. Det drejer sig om den side af samfundslivet, som vi kalder opinion, meningsdannelse og politisk adfærd – et relativt nyt felt, som først har været dyrket systematisk fra engang i mellemkrigstiden, og som stadig har store huller og mange løse ender, hvad begreber og forskningsmetoder angår.

Hvad er den offentlige mening?

Historikere har sådan set længe arbejdet med »den offentlige mening«, idet de tillagde faktorer som nationalfølelse, klassebevidsthed og almen oplysning en væsentlig rolle for begivenhedsforløb på kort og langt sigt. Et velkendt eksempel på dansk grund er Edvard Holms forsøg på at udrede baggrunden for de store landboreformer hundrede år før hans egen tid. Men i almindelighed har man arbejdet næsten undseeligt og fordækt med disse forhold – hvor nødvendigt henvist til »tidsånden« eller visse »stemninger« som givne vilkår for statsmænds, tænkeres og organisatorers virksomhed, ligesom man henviser til naturkatastrofer, høstudsigter eller til udenlandske konjunkturer uden nærmere at gå ind på deres årsager. Hvor det går højt, har man refereret nogle samtidige skribenter for politisk-filosofiske udsagn, der kunne knyttes til idéhistorien, eller som kunne hævdes at udtrykke en vis samfundsgruppes indstilling.

Det er forståeligt nok, at man har villet undgå dette vanskelige og farlige terræn. Men vi lever i en tid, hvor samfundets ledere helt øjensynligt direkte og indirekte påvirkes i deres beslutninger af både overfladiske og dybtgående strømninger i den brede offentlighed – ikke bare af frygt for vælgerens dom, men også for pressens og organisationstalsmændenes, og fordi de jo selv er en slags mennesker, der tilhører forskellige kulturelle grupper, generationsfællesskaber osv. Vi ved at undervisningsinstitutioner, reklamer og avisartikler har magt til at ændre både vor indsigt og vor indstilling på visse punkter. Vi har set, hvordan halvdelen af vælgerne har kunnet skifte parti fra det ene valg til det andet, således at politiske holdningsmønstre, som måske har ligget fast i bestemte befolkningsgrupper gennem årtier, er blevet ændret meget hurtigt og voldsomt.

Derfor må forklaringer på begivenheder og tilstande i fortiden nu søge at inddrage folks viden og meninger samt såvidt muligt også grunden til disse meninger, hvis vi skal finde forklaringerne sande og vedkommende. Og det er indlysende, at man herved må udnytte den indsigt, som er skabt af den nyere opinions-, vælger- og massekommunikationsforskning.

Man har optalt over halvtreds forskellige definitioner af begrebet »public opinion«, »öffentliche Meinung«, offentlig mening. Historien om udviklingen af begrebet, siden det vandt almindelig anvendelse engang i 1700-tallet, er bestemt ikke uinteressant. Mange har forsøgt at definere sig frem til, at de, der var enige med dem selv, udgjorde den virkelige offentlige mening – mens modstanderne og ofte det store flertal af befolkningen var et uoplyst, tilfældigt sammenrend, en vildledt hob eller en falsk offentlig mening. Efter den almindelige valgrets sejrsgang i årtierne omkring århundredeskiftet har dog de fleste forskere og iagttagere, som ikke hyldede de specielle autoritære ideologier, været enige om at bruge begrebet til at betegne – *enten* flertallets anskuelser, den særlige tankegang og udtryksmåde, som dominerer over alle andre *eller* »alle menneskers mening« (»everybody's views«), dvs. summen af det, som tænkes og siges om et emne, en oversigt omfattende alle anskuelser med angivelse af hvor stor, hvor stærk og hvor stabil deres tilslutning er, og hvor den findes.

Da den førstnævnte betydning forudsætter visse vilkår (om opinionens massivitet og stabilitet), som langtfra altid forefindes, foretrækkes den sidstnævnte. Definitionen er iøvrigt fremsat så tidligt som 1888 af englænderen James Bryce (i bogen »The American Commonwealth«), men den har vist sig anvendelig som rammebegreb for nyere forskning.

Man bemærker, at begrebet offentlig mening = summen af det, som siges, skrives og tænkes om et emne, er værdifrit, dvs. ordet er ikke reserveret for særlig ophøjede eller velbegrundede meninger. En anden ting er, at man for at give en virkelig beskrivelse af de forskellige anskuelser selvfølgelig også må konstate-

re, hvordan de er begrundede og knyttede til forskellige ønsker og forestillinger – lige såvel som man studerer deres retning, styrke og udbredelse.

Det ses også, at offentlig mening i denne betydning dækker både det, som kommer til håndgribeligt udtryk i tale, skrift, afstemninger, demonstrationer, voldshandlinger osv. (for så vidt der er tale om bevidste og tilsigtede ytringer) og det, som bare tænkes og føles eller bare kan forventes tænkt og følt. Det kan være svært nok både i nutiden og fortiden at påvise en sådan underforstået offentlig mening, en »stille magt«, et »tavst flertal« osv. og meget ofte er det selvfølgelig praktisk umuligt at beskrive den nærmere. Men forskeren er nødt til at regne med den, fordi det, som for alvor interesserer, er den offentlige menings virkninger. Og alle fornuftige magthavere regner med en »latent opinion«, som kan mobiliseres til støtte for deres bestræbelser – eller pludseligt kuldkaste dem ved valgnederlag, strejker, lydighedsnægtelse osv. På samme måde ser magthavernes angribere oftere deres chance i at påkalde og dirigere folkestemningen end i at skabe en ny. I og for sig kunne man måske indskrænke sig til at iagttage de centrale skikkelsers (eller »aktørers«) forestillinger om opinionen, såvel den manifesterede eller tilkendegivne som den latente eller foreløbig skjulte. Aktørernes forestillinger er i sig selv vigtige at studere, og rent praktisk er de ofte en god hjælp, undertiden den eneste vej til at klarlægge opinionen. Men dels er det meget svært at afgrænse de relevante aktører, og dels har det i sig selv interesse at konstatere, hvorvidt og hvordan aktørernes forestillinger afspejler situationen – at kontrollere deres virkelighedsbillede vedrørende dette sagsforhold. Såvidt man kan, må man derfor søge uafgængige vidnesbyrd om det.

Endelig indeholder definitionen, at ethvert spørgsmål – eller i det mindste ethvert spørgsmål, der af flere personer opfattes som vedrørende mennesker, de ikke kender – er genstand for en offentlig mening, som kan opvise delinger, ændringer og underkastes manipulationer. Det er altså ikke bare de velkendte politiske problemer, såsom betalingsbalance, arbejdsløshed, Fællesmarkedet og krigen i Kampuchea, der er genstand for en offentlig mening – men principielt lige så vel spørgsmålet om et liv efter døden, om månen er beboet, og hvorvidt Faxe pilsner smager ligesom rigtigt øl. Ganske vist er meningene om forskellige spørgsmål ikke lige vigtige. En sag berører måske kun meget få personer – eller måske er den upåvirkelig såvel af politisk indgriben som af folks meninger. Men dette forhold er ikke altid uforanderligt. Og navnlig må vi regne med, at en persons eller en gruppes udtalte meninger i høj grad er forbundne. Meget ofte er de tanker og følelser, hvormed vi omfatter to forskellige problemer, indbyrdes afhængige, idet det ene sæt er afledt af det andet, eller de er begge afledt af samme overordnede grundmønster.

Hvorfra har vi vore meninger?

Folk har som regel deres meninger i knipper, hvor visse grene er bærende og uundværlige, mens andre blot tages med i købet. Man taler om, at der bag et sådant knippe af meninger om flere enkelte spørgsmål ligger en politisk holdning. Inden for et givet sagsområde f. eks. dansk udenrigspolitik, er der meninger, som passer godt sammen logisk og psykologisk, og som rent faktisk ofte findes sammen hos folk, man spørger. Der er en pæn chance for, at folk, som er imod NATO, også ønsker Danmark ud af EF – og idag måske også en vis sandsynlighed for at de ønsker en nordisk toldunion. Der er dog altid mange, for hvem meningerne er bundet sammen på en helt anden måde eller måske slet ikke. Folks politiske holdning i denne forstand – terminologien er ikke helt sammenfaldende heller blandt fagfolk – er altså en »hypotetisk konstruktion«, en opsummering af deres meninger op visse områder, hvorfra man med en vis sandsynlighed kan slutte sig til deres mening om andre beslægtede spørgsmål. En generalisering på et endnu højere plan, »politiske værdisystemer«, tilsigter en tilsvarende sammenfatning af de politiske holdninger til en grundlæggende mening om samfundets indretning og forholdet mellem mennesker, omtrent svarende til en almindelig »ideologi«. Den har imidlertid vist sig næsten umulig at finde blandt folk, som ikke deltog aktivt i politik eller havde studeret samfundsvidenskab ved universitetet!

Der er tydeligvis grænser for, hvor megen logik, filosoffer og senere tids historikere kan se i sammenkoblingerne. Men det hænger tildels sammen med, at de fleste mennesker har et langt mere direkte forhold til politiske meninger. Den stærkeste enkelte faktor er uden tvivl vor vurdering af, hvad der generelt giver den største velfærd og den største indflydelse for os selv og den samfundsgruppe, vi tilhører. Selvom dette ikke er en ideologi eller et sammenhængende politisk værdisystem, giver det dog også et ganske fast grundlag for folks meninger i visse meget vigtige spørgsmål. Dertil kommer, at vi i meget høj grad deler vore meninger med vor nærmere omgangskreds – familien, som i høj grad medvirker til at danne vore ideer om det politiske system og vor egen rolle i det (»politisk socialisering«), arbejdskammerater og kolleger, der hjælper os til at vurdere de løbende problemers betydning og de løsninger, som er i vor »interesse«, børn, venner og bekendte, som måske udvider vor horisont. Alt det betyder bl. a., at vi på vigtige punkter er meget svære at rukke fra de meninger, vi allerede har. Både psykologiske smågruppetests, hvor individerne holdes isoleret fra øvrige påvirkninger (som andre forsøgsdyr), og store interviewundersøgelser af folks kommunikationsaktivitet i sammenhæng med deres meninger, har til overflod vist, at vi har

meget store muligheder for at overse, bortforklare eller hurtigt glemme oplysninger, som ikke passer os.

Også her er der dog tale om store forskelle fra den ene situation til den anden. De mange store undersøgelser i USA fra 1940'erne og i Vesteuropa gennem 1960'erne konkluderede eenstemmigt, at massemediernes nok kunne virke ind på vælgernes viden om politik og på deres valgdetagelse, men at nettovirkningen på valgets udfald på det nærmeste var umærkelig. Senere undersøgelser fra omkring 1970 har fundet større forskelle fra det ene valg til det andet og navnlig fra den ene gruppe vælgere til den anden. Tildels er dette udslag af mere koncis undersøgelsesteknik. Men navnlig synes det, som om de stort set »negative« resultater om mediernes magt i 1950'erne og 60'erne var betinget af bestemte politiske situationer. Det er rigtigt nok, at vi vanskeligt lader os omvende gennem avisartikler, reklamer og taler i fjernsynet, hvis vi derved tvinges til at revidere vore grundfæstede meninger om en hel del vigtige problemer, og hvis vi kommer i modsætningsforhold og hårde diskussioner med familien og kollegerne. Men andre gange er vore meninger kun svagt forankrede i viden, erfaring og følelser. Vore økonomiske interesser, religiøse forestillinger, fordomme og følelser omkring race- og nationalitetsgrupper er måske slet ikke indblandet, og vore omgivelser er i tvivl eller indifferente. I en sådan situation spiller det selvfølgelig en rolle, at de fleste informationer og nye idéer kommer til os gennem tv og aviserne.

Noget lignende kan gælde om den førnævnte »politiske socialisering«, hvor børn og unge lærer, hvad samfundet er, hvad politik går ud på, og hvilken rolle vi selv kan spille. I Amerika og Vesteuropa ved midten af 1900-tallet regnede man med, at barndomshjemmets påvirkning var en meget stærk faktor i dannelsen af disse grundforestillinger (ligesom ved opbygningen af den nationale identitet), og at familien derfor også fik det første vigtige ord m. h. t. vort valg af politisk parti, selvom dette senere modificeredes ved vort møde med skolen, kammeraterne og arbejdspladsen. Nu ved man med sikkerhed, at dette mønster kan være helt anderledes. F. eks. var det i Mexico omkring 1960 langt snarere skolens undervisning end hjemmet og familien, som påvirkede børns og unges syn på samfundet. Når familien har ringe erfaring at videregive, og når dens indsigt slet ikke svarer til ændrede livsforhold, træder andre mekanismer til. Ja det kan ske, at det er lillebror, der bliver familiens orakel på dette område såvel som på de mange praktiske problemer, der møder indvandrerne til den store by eller det nye land. Bedstefars visdom, der er medbragt fra en traditionel landsbykultur, giver ikke længere relevante svar, og forældreautoriteten genskabes først i næste generation – og ikke engang fuldstændigt, fordi byens liv er i stadig ændring.

Endelig kan vi nævne, at også den rolle, man tidligere tilskrev »opinionsledere«, må betragtes med forbehold eller rettere sagt kvalificeres. Folks meninger

om løbende problemer og begivenheder – både i politik, arbejdspladsforhold, forbrugsvalg og fornøjelser – formes i høj grad i fællesskab med de små grupper, de tilhører, og hvis medlemmer stadig mødes personligt. Det er også næsten altid muligt i enhver sådan gruppe at finde en person, som ved mere om de problemer der drøftes, og hvis mening de andre er tilbøjelige til at følge. Men denne »opinionsleder« er som regel ikke noget specielt førerdyr i kraft af overlegne evner, men snarere et slags klokkefår, der netop får lov til at gå foran, fordi han/hun ved og mener det, de andre anser for rigtigt, og derfor normalt udtrykker, hvad de fleste andre også ville mene efter nærmere omtanke. Det er snarere gruppen som sådan der tager stilling, og »lederen«, der må følge med, ligesom alle de andre medlemmer, der vil undgå ubehaget ved at stå alene. Og de fleste mennesker tilhører ikke een sådan »primærgruppe«, men har flere tilknytningspunkter og flere loyaliteter i det komplekse moderne samfund – modsat de traditionelle feudale eller stærkt klasse- og statusdelte samfund, hvor individets verden var mere begrænset og mere enkel, og hvor for resten også de få, som havde indsigt og fik informationer udefra, utvivlsomt kunne få større magt som »opinionsledere«. Også vort samfund har folk, som taler og skriver og langt mere, højere og tiere end andre, men bl. a. gennem massemedierne har de fleste mulighed for at høre så mange helt forskellige meninger også fra sagkyndige og alvidende kommentatorer (såkaldte »vertikale opinionsledere«) og for at vælge imellem deres meninger, at både landsbytyrannen og den »politiske underkorporal« nok betyder mindre end førhen.

Kan opinionen studeres historisk?

Den første konkrete konklusion, historikeren kan drage af de senere årtiers politiske adfærds- og opinionsforskning, er derfor, at feltet må betragtes i et dynamisk perspektiv. Det går ikke mekanisk at overføre lovmæssigheder, som gjaldt i USA eller Sverige omkring 1960, når senere undersøgelser allerede har antydnet, at resultaterne var tidsbestemte. Derimod kan man med fordel udnytte et meget betydeligt antal konkrete forskningsresultater og begrebsdannelser til opstilling af hypoteser om vigtige hændelsesforløb og udviklingslinjer i historien.

Allerede de skitserede, summariske hovedlinjer i nyere debat og forskning gør det muligt at opstille en række generelle rammer for efterforskningen af opinionsfaktorer:

1. Ved siden af den »manifeste«, klart udtrykte opinion i en sag er også den »latente«, skjulte eller uudtalte opinion vigtig at studere, såvidt det er muligt.

2. Opinionen studeres bedst som udslag af en politisk holdning, der søges beskrevet ad følgende dimensioner: retning (for/imod), fordeling (på politiske, so-

cialle og andre grupper), stabilitet, artikulation og slagkraft (handlingsorientering); bag de to sidste attributter ligger dels de materielle og retlige vilkår for politisk adfærd, dels intensiteten (stærk/svag affektiv dvs. følelsesmæssig ladning), informationsindhold (»kognitiv« forankring i kundskab og forståelse) og koblingen til andre holdninger, måske som led i et mere almindeligt »værdisystem«. Specielt er det måske vigtigt at huske koblingen, det perspektiv hvori sagen ses og de interesser, der menes berørt.

3. Overtalelsen og især den bevidste propagandainsats gennem massemedier, organisationer m. v. har undertiden helt minimale direkte virkninger på de områder, der betyder mest for folk. Da medierne selv er sociale institutioner med egne mål, vil de endogså langt fra afspejle opinionen. Man kan altså ikke – som det ret ofte har været gjort – slutte mekanisk fra avisernes ledere til en offentlig mening, men må søge denne belyst ud fra et meget bredt spektrum af forskelligartede vidnesbyrd.

4. Alligevel giver arbejdet med at klarlægge initiativer, organisation og artikulationsmønstre ofte meget vigtige vidnesbyrd, dels om det billede, politikere kan have at arbejde udfra, dels som vejviser til opinionen selv. Massemedierne og den organiserede propaganda har antagelig en meget betydelig indflydelse, dels på de områder, som folk ikke tillægger større vægt (og som derfor næppe drøftes i »primærgrupperne«), dels i de labile situationer, hvor folks levevis og deres problemer undergår hastige og radikale ændringer, og endelig i de tilfælde, hvor budskaberne kommer til at stå alene, fordi kommunikationssystemet er ensrettet eller uudviklet.

5. Mønstrene for kommunikation »mand og mand imellem« er næsten lige så komplekse. Om der findes stærke primærgrupper af betydning for meningsdannelsen, afhænger tildels af samfundets specifikke kultur-, beboelses- og produktionsmønstre. Ligeså vil de lokale opinionslederes rolle variere stærkt. I visse samfund og grupper findes stor indflydelse samlet hos »lokale spidser« i kraft af arv og tradition, andetsteds i kraft af et delvist monopol på uddannelse og informationskanaler, mens der i højtudviklede industrisamfund synes at være tendens til jævnere fordeling af indflydelsen.

Disse generalisationer har ret åbenlys relevans for studiet også af fortidens samfund. Men de rummer også udtryk for de problemer, der altid omgiver mødet mellem historieforskningen og andre konkretiserende arbejdsmåder på den ene side og de systematiske videnskaber på den anden. Man kunne sige, at historikerens fordel ved at kende de fem punkter ovenfor egentlig er begrænsede til en anvisning på systematik og sund fornuft under arbejdet med opstilling af hypoteser om mulige sammenhænge og fortolkninger. Dette ville måske være rigtigt, hvis

den sunde fornuft var, hvad der egentlig ligger i ordet – nemlig en medfødt evne til at skelne det mulige fra det umulige, det sandsynlige fra det usandsynlige og til automatisk at mobilisere tilstrækkelig fantasi ved løsningen af enhver foreliggende opgave. Men denne overlegne evne er desværre kun for en mindre del medfødt, og den sunde fornuft er i reglen identisk med lærdom, hvis kilde og grundlag man har glemt, og som man derfor ikke længere kan kontrollere.

Tilbage står imidlertid to afgørende problemer. Det ene er at finde de kilder, de indikatorer, som kan give svarene på de ret beset overordentlig omfattende og krævende spørgsmål, som er opstillet under punkt 2 ovenfor. Det andet er at finde en nøgle til udvælgelse og sammenfatning af disse vidnesbyrd.

Det er nævnt en passant ovenfor, at den moderne politiske massekommunikations- og adfædsforskning først og fremmest har nået sine resultater gennem to metoder for dataindsamling og empirisk efterprøvning. Den ene er smågrupperforsøget, der om ikke principielt så ihvertfald praktisk ligger uden for historikerens arbejdsområde. Den anden er »surveys« gennem masseinterviews. Her kortlægges det enkelte individs holdninger og kundskaber, hans kommunikationsadfærd, vælgeradfærd samt de almindelige »sociodemografiske data« vedrørende alder, køn, herkomst, erhverv, indkomst osv. Når disse svar sammenholdes for et passende udvalg af personer, kan der opstilles holdbare generalisationer vedrørende de samlede mønstre for opinionens struktur i almindelighed og på specielle områder – navnlig kan forskellene mellem forskellige grupper i befolkningen klarlægges. Ved gentagne interviews kan man videre iagttage ændringer over tid – f. eks. skift i meninger sammenholdt med skiftende valg eller brug af kommunikationsmidler, hvis indhold da beskrives systematisk gennem relevante former for »indholdsanalyse«.

Også kombinationen af surveydata for enkelte personer med indholdsanalyse er i det hele uden for historikerens rækkevidde. Den slags materiale foreligger kun for de allerseneeste årtier, for Danmarks vedkommende egentlig kun spredt gennem de sidste tyve år – tilmed ofte i form af mindre relevante eller mindre troværdige tabeller. Mens sociologien, statskundskaben og anden forskning, som sigter på nugældende eller »tidløse« love for samfundsudviklingen, principielt har næsten ubegrænsede muligheder for at udbygge deres viden om sagforhold på de vigtigste punkter, er historikers muligheder begrænsede til den overleverede del af de data, som mennesker i fortiden også kunne kende, og som de i og for sig kunne have brugt til at skabe ny indsigt. Og på få områder er denne begrænsning så følelig som netop m. h. t. folks viden, holdninger og interesser, der netop først i den sidste menneskealder har været betragtet som noget måleligt.

En mulig fremgangsmåde

Det står da på forhånd klart, at svarene på mange vigtige spørgsmål vil blive højest ufuldstændige og diskutabile – ofte blot antydninger af forhold, som bør holdes in mente ved belysningen af et spørgsmål. Ikke mindst er det som regel umuligt at finde nogenlunde dækkende data for de mange enkelte personer, at der kan blive tale om andet end illustrerende eksempler. Som regel er man henvist til talmæssige sammenfatninger for et vist geografisk eller socialt afgrænset publikum på et bestemt tidspunkt – et forhold, som bevirker, at man må være yderst varsom med slutninger til meninger og adfærd hos konkrete personer eller undergrupper. Undertiden er man endog tvunget til at arbejde ud fra et meget begrænset antal udsagn behæftet med flere slags kildekritiske problemer, som det f. eks. er tilfældet med erindringer, breve etc.

Accepteres opgaven – og det mener jeg, som det fremgår af indledningen, man må – er det dog i mange tilfælde et ganske betydeligt materiale, som står til historikerens rådighed. Som altid afhænger materialevalget først og fremmest af den konkrete opgave, der skal løses, og det er umuligt generelt at angive eller afgrænse søgningsfeltet såvel som de måder, på hvilke de overleverede vidnesbyrd kan udnyttes til at drage slutninger om opinionsforholdene. Med henblik på forskning i nyere historie fra engang i 1800-tallet turde dog måske nedenstående summariske fortegnelse over anvendelige vidnesbyrd være af mere almen interesse, når det gælder om at overveje opinionsforholdene vedrørende et bestemt samfundsanliggende (her kaldet »stridspunkt«). Skema I angiver en række af de vigtigste indsigter og overvejelser, som er nødvendige for overhovedet at kunne arbejde med spørgsmålet. Skema II indplacerer de formentlig vigtigste og almindeligste vidnesbyrd efter dets emne og område (lodret) og efter dets karakter som kilde (vandret). For alle vidnesbyrd gælder det selvfølgelig derudover, at de må udnyttes systematisk til at belyse opinionens retning, fordeling osv. (som nævnt under punkt 2 ovenfor).

GRUNDSKEMA FOR OPINIONSFORSKNING

I. Almene forudsætninger for meningsdannelse

1. Det almene retssystem og klima for politisk frihed og tolerance, herunder navnlig statsmagtens kontrol- og straffevirksomhed over for politiske aktiviteter og afvigelser (lovbestemmelser vedr. ytringsfrihed, ansvarsregler m. v., døms- og tiltalepraksis, vilkårlig indskriden og diskrimination), lokale embedsmænds, økonomiske magthaveres og sammenslutningers selvjustits eller overgreb overfor publikums, organisatorers og journalisters virksomhed.

2. Den politiske socialisering til rollen som samfundsborger.

a) Indflydelse fra barndomshjemmet, især refleksioner over forældrenes autoritet, indstilling og erfaringer, over døgnrytmer og samværsformer (udfra kulturhistorie og erindringer).

b) Skolegangen, belyst ved dennes omfang og emnevalg, dens indhold og pædagogik samt evt. målelige resultater (ud fra skolestatistik, timeplaner, skolebøger, instrukser, rekrutprøver, erindringer).

c) Mødet med arbejdslivet (statistik over erhvervs-, lære- og arbejdsforhold, fagforenings- og industrihistorie).

3. Voksnes politiske informationspotentiel og -aktivitet:

a) Forbruget af massemedier, dvs. bøger og tidsskrifter, aviser og andre blade, film og teater, radio, tv m. v. beskrevet med hensyn til mediernes udbredelse (efter forbrugerundersøgelser og dødsboer, oplags- og spredningstal, licens og biblioteksafgifter m. v.), mediernes indhold (ud fra indholdsanalyser af emnefordeling, redaktionel form og stil, politisk retning i trykte medier samt radioprogrammer, anmeldelser osv.) og deres plads i hverdagen.

b) Deltagelsen i forenings-, kultur- og kirkeliv (ud fra indberetninger, medlemstal, avisreferater af møder), specielt vælgerforeninger og andre emnerelevante organisationer.

c) Omfanget og arten af kontakt med andre i arbejdslivet, herunder organisations- og forhandlingsformer, autoritets- og avancementsforhold (efter arbejdsforholds- og industristatistik, fagforenings- og virksomhedshistorier, erindringer).

d) Samkvem med familie, venner og naboer (ud fra erindring samt statistik), hobby-, klub- og værtshusliv.

GRUNDSKEMA FOR OPINIONSFORSKNING

II. Vigtige vidnesbyrd om opinionsforhold

	Specifikke opinionsudtryk	Delvis forbundne almene opinionsudtryk	Afspejlinger af opinionsforhold	Beretninger om opinionsforhold
A. Privat mening	skjult	Bemærkninger i breve og dagbøger om parter, politikere	(»historier«, rygter »grafitti«)	Indtryk og stemningsrapporter fra politikere, embedsmænd, diplomater, private.
	åben	Svar til enquirer og opinionsundersøgelser vedr. stridsemnet	(Emigration, derseparation, hamstring)	Politikindberetninger »opinionsundersøgelser«
C. Massekommunikationsadfærd	Receptiv	Ændringer i salg, lån og anvendelse af visse aviser, blade og radioprogrammer	Forskydninger af oplag og annoncer	Oplags- og markedsanalyser
	Expressiv	Læserbreve og andre indlæg udefra om stridens emne og modstandere i polemikken	Avisomtale af bøger	Mediebestyrelses- og redaktionsovervejelser
D.			Markedsstyrte mediers valg af emner og meninger	
E. Kollektiv artikulation		Tilslutning, aktivitet og bifald ved specialmøder, demonstrationer, indsamlinger, resolutioner, proteststrejker	Andre mediers og politikeres argumenter	
			Underholdnings- og kulturindustriens valg af emner, stil, helte og vitser	Avisomtale, referater Politikindberetninger Salgsindtægter
F. Organisering		Ind- og udmeldelser, medlemsaktivitet i ad hoc foreninger, pressionsgrupper, »bladprojekter«	Organisationernes valg af argumenter, slagord og talere	Organisationernes beretninger
		Kampen ved bestyrelses- og kandidatvalg		
G. Vælgeradfærd		Deltagelse og præference for valgmulighederne ved folkeafstemninger	Emner og stil i valgtaler, plakater, annoncer	Valgkspertanalyser Journalisters og politikeres valgforklaringer – offentlige og interne
			Påfølgende ændring i politikeres udsagn og dispositioner	
H. Anden direkte påvirkning af politiske afgørelser og af retsplejen		Lydhedsnægtelse, modstand og vold ved almindelige optøjer og ødelæggelser	Myndighedernes optræden ved indgreb og retsafklaring	Retsforklaringer Erindringer Reportager og indlæg i medierne
		besættelser, boycotts, lynchinger	retsforfølgelse	

Forklaring af analyseskemaet

Skema II viser, at mængden af vidnesbyrd om »den offentlige mening«s stilling i et bestemt spørgsmål kan være meget omfattende – også før Mr. Gallup startede sin virksomhed sidst i 1930'erne. Ved nærmere omtanke foreligger der i de fleste tilfælde et stort materiale i forskellige myndigheders, virksomheders og organisationers arkiver, og principielt er der også muligheder for at benytte nogle af de mange privatarkiver (omend med det forbehold, at brev- og dagbogsskrivere socialt og kulturelt giver en ret skæv dækning af publikum). Videre er der et meget stort materiale at hente i aviser og andre blade. Deres egne meninger som udtrykt i »ledere« og i nyhedsvalget m. v. skal ganske vist tages med klart forbehold; men især for tiden efter 1840/50 rummer de andre meddelelser og mere indirekte vidnesbyrd af stor værdi.

Et problem ved at udnytte et materiale, der potentielt er så omfattende, ligger selvfølgelig i at finde en afgrænsning af søgningsfeltet. Skønt det ret ofte kan være tilrådeligt og forsvarligt at anvende en form for systematisk udvælgelse efter tilfældighedens princip (»random sample«) eller ud fra andre forestillinger om størst mulig repræsentativitet, f. eks. ved statistiske analyser eller indholdsanalyser af aviser, er dette problem så nært knyttet til den konkrete problemstilling, at jeg finder det formålsløst at fremsætte generalisationer her. Derimod er det muligt til en vis grad at generalisere med hensyn til den form for opinionsadfærd, der iagttages – den lodrette dimension i skema II. – og derefter at sige noget om forholdet mellem de fire forskellige hovedtyper af vidnesbyrd (den vandrette dimension).

Det ses, at den opstillede rækkefølge af opinionsadfærd eller rettere den form, hvori opinionen kommer til udtryk, indebærer en stigende grad af »omkostning eller risiko« for de deltagende individer. Jo længere man bevæger sig ned ad rækken, desto større er generelt set den ulejlighed, udgift, moralske forpligtelse, risiko for straf eller fysisk overlast eller uigenkaldelighed (tab af mulighed for snart at ændre fortrudte valg), som adfærden koster individet. Samtidig er også de håndgribelige følger normalt stærkere for de aktuelle magthavere, hvis udtrykket iøvrigt har samme omfang. Helt eentydigt stigende er forøgelsen næppe. Man kan forestille sig samfund og situationer, hvor både politikerne og det involverede publikum betragter et opinionsudtryk af »lavere rang« (ifølge den her foreslåede rangorden) med større alvor end et højereliggende af tilsvarende omfang. Men for de fleste situationer vil skalaen nok være udmærket dækkende for et moderne samfund.

Dette udgangspunkt er af væsentlig betydning, fordi det viser vej til en fremgangsmåde, en metode. De relativt »hårde data«, som ligger i skalaens nedre en-

de, er et godt og naturligt udgangspunkt, fordi de dels har temmelig tvingende konsekvenser for magthaverne, og dels kan betragtes som ganske velovervejede udtryk for folks meninger, idet de indebærer »omkostninger og risiko«. Stat-skundskabsforskere og samfundskritikere – og især dem, der lægger stor vægt på ubehjælpsomme svar på deres egne lidt virkelighedsfremmede interviewspørgsmål – finder måske nok ringe dybde, fornuft og sammenhæng i de grunde, folk har til at stemme som de gør. Men alene det forhold, at de fleste bevarer deres standpunkt gennem længere tid og ikke er så lette at flytte fra dem, viser jo, at der for det store flertal langt fra er tale om tilfældige indskydelser. Ligeledes har undersøgelser af deltagerne i revolutionære aktioner og politiske optøjer i det 19. århundredes Frankrig vist, at det slet ikke drejede sig om sindsforstyrret pak, der blot lå under for opviglere og massehysteri.

En anden ting er selvfølgelig, at sådanne vidnesbyrd må vurderes ud fra deres omfang og sammensætning, og at de må anskues i et dynamisk perspektiv – ud-sigten til at de registrerede ændringer fortsætter eller ophører. Hertil bør udslagenes forankring i anden adfærd og andre meninger studeres, dvs. genspejlingen på lavere niveauer bør kortlægges. Hvor udslagene kun registreres på lavere niveauer – f. eks. skumlerier i private breve og læserbreve – bliver opgaven at vurdere udsigten til at de kan forplante sig til højere niveauer. Dette vil bl. a. afhænge af indretningen af det politiske system – ytrings- og organisationsfriheden, valgrettens omfang osv. Men også samtidens og forskerens egen opfattelse af spørgsmålets potentielle rækkevidde for forskellige publikumsgrupper og interesseorganisationer må inddrages i den fortolkningsproces, der her bliver tale om.

En anden opdeling (den vandrette i skema II) vedrører de typer af vidnesbyrd om opinionen, som kan inddrages – det som historikere plejer at kalde kilderne. På grund af begrænset plads henviser skemaet ikke overalt til helt bestemte grupper af arkivalier, tryksager osv., men der er dog lagt vægt på så vidt muligt at give illustrerende eksempler, hvor søgefeltet ikke er ret indlysende. De fire hovedtyper har hver deres styrke og begrænsning, når det gælder om at opstille for-svarlige rekonstruktioner.

De »specifikke opinionsudtryk« giver direkte oplysninger om et større eller mindre antal individers meninger og reaktioner m.h.t. et bestemt afgrænset foreliggende samfundsproblem. Umiddelbart kan kilder af denne type forekomme at gøre alle andre vidnesbyrd overflødige. Men for det første er der altid et yderst besværligt repræsentativitetsproblem at inddrage i fortolkningen: At 100.000 mennesker køber pjecer, deltager i demonstrationer, indmelder sig i folkeforeninger osv., og at 10.000 skriver breve og læserbreve eller slås med politiet, giver kun et meget ufuldstændigt billede af opinionen, selvom ingen eller meget få griber til tilsvarende aktiviteter i modsat ånd. Dernæst er der for disse udtryk

altid et meget stort spørgsmålstegn ved, om aktivitet på eet niveau i nævneværdig grad kobles til andre, højere niveauer. Og der foreligger altid den mulighed, at den opinion, som udtrykkes, i virkeligheden kun i ringe grad er »specifik«: Måske er det slet ikke stridsspørgsmålet, men regeringsdannelsen eller et helt andet spørgsmål, folk reagerer på.

Den sidstnævnte overvejelse, udtrykkets gyldighed for opinionen i stridsspørgsmålet er naturligvis den centrale begrænsning for de »almene opinionsudtryk«. Folks tilslutning til bestemte ideologier, aviser, foreninger, partilister m. v. er jo helheder, hvori næsten ethvert tænkeligt enkelt stridsspørgsmål kun er afgørende for en mindre gruppe. Et dårligt valg kan måske til en vis grad, men kun til en vis grad, sættes i forbindelse med negative opinionsreaktioner på en »sag«. Der er for det første et stort område af givne, mere permanente faktorer bag partiloyaliteterne, og dernæst er der et stort antal andre korttidsfaktorer, som spiller ind ved folks stillingtagen – og som må tages iagt ved fortolkningen. Visse af de vigtigste grundfaktorer, såsom det pågældende regimes karakter, den politiske socialisering og de normale mønstre for voksnes politiske aktivitet er opregnet i den særlige liste over »almene forudsætninger for meningsdannelsen« i skema I. Med baggrund i det ovenfor meddelte kan man også sige, at denne liste tillige giver en vis baggrund for en foreløbig bedømmelse af publikums modtagelighed for korttidsfaktorerne. Dette indebærer jo, at denne gruppe vidnesbyrd altid vil være diskutabile, selvom en tæt analyse af publikums sammensætning efter køn, alder, bopæl, herkomst, indkomst, erhverv osv. formindsker usikkerheden i visse tilfælde. På den anden side må det fastholdes, at de almene opinionsudtryk netop er så direkte forbundet med de førnævnte tvingende konsekvenser for magthaverne, at de nødvendigvis må indtage en vigtig plads i eftersøgningen.

Også den tredje hovedgruppe af vidnesbyrd, »afspejlinger«, har sine sværeste begrænsninger på gyldigheden – spørgsmålet om, hvorvidt det man måler eller konstaterer på anden måde også er det, man ønsker at måle. Udtryksform og emnevalg i undergrundshumor, på popavisernes forsider, i politikeres taler og selvreklame m. v. kan rigtigt angrebet vise hen på betydningsfulde opinionsstrømninger, netop fordi de delvis fremgår af afsenderens forsøg på at imødekomme publikums interesser og sympatier og altså giver et vist indirekte billede, en afspejling af publikum. At afsenderens opfattelse af publikum til en vis grad varierer med deres ønsker om, hvordan publikum burde være, er måske en mindre vanskelighed, hvis man inddrager et tilstrækkeligt stort og varieret materiale. Derimod er det uhyre svært at udligne det forhold, at givne udtryksmåder i høj grad fremgår af konventioner om, hvad der passer sig i bestemte sammenhæng, og af modestrømninger, som bevirker at samme sag for variationens skyld udtrykkes anderledes end sidste år. Den såkaldte kvantitative indholdsanalyse, som

bygger på, hvor ofte bestemte ord, argumenter, emner m. v. (og sammenkædnin- ger af disse) forekommer i aviser og andre massemedier, møder her et fundamen- talt set uløseligt problem, selvom den måske bygger på et udadeligt udvælgelses- system og meget høj »reliabilitet« eller teknisk pålidelighed i måleprocessen. Men man kan dog ofte have stor nytte af sådanne præcise målinger til at konstatere forskelle over iøvrigt sammenlignelige medier og over kortere tidsrum, hvis man ikke alene er henvist til indholdsanalysen eller andre former for »afspejling«.

Den fjerde og sidste hovedgruppe, »beretningerne«, som består i samtidige iagttageres vurderinger af folks meninger og deres politiske adfærd, rummer problemer som er mere velkendte for traditionel historisk forskning. Beretninger skal her som overalt vurderes ud fra beretterens hensigter, observationsmulighe- der og sagkundskab, almindelig pålidelighed, ansvarlighed over for kontrol osv., og der er grund til at indskærpe den almene professionelle grundsætning, at man *meget* nødig skal bygge på enkeltstående beretninger om mere komplekse og kontroversielle forhold (og det er jo de eneste, man er interesseret i), medmindre beretningen klart støttes af andre, uafhængige beretninger eller øvrigt f. eks. do- kumentarisk materiale. Der er måske endda grund til ekstra forsigtighed i dette tilfælde, fordi det, der søges belyst, er noget overordentlig uhåndgribeligt og noget, som ser meget forskelligt ud fra forskellige udsigtspunkter. F. eks. er det velkendt, at mange diplomatindberetninger om opinionen i den hovedstad, hvor de er placeret, ofte nok blot bygger på societysnak og læsning af de pænere mor- genblade. Og indberetninger fra politimestre og andre embedsmænd kan i visse situationer og i visse samfund være tungt ladet af ønsketænkning eller frygt for overordnedes mishag.

Min konklusion af dette er, at materiale hentet fra alle de fire hovedgrupper af vidnesbyrd hver for sig har afgørende begrænsninger og svagheder – men også, at de har dem på forskellige punkter. Det betyder, at man ved klarlæggelsen af opinionen i de fleste tilfælde må benytte vidnesbyrd fra alle fire grupper. Iøvrigt bør som sagt flest mulige af de meddelte otte niveauer dækkes ind. Men her er udgangspunktet efter min mening klart den tunge ende, hvor udtrykkene koster noget for publikum og umiddelbart betyder noget for magthaverne.

Behovet for konkretisering

Det skema, jeg her har opstillet, sigter på historiske analyser, og det er så vidt jeg kan se i fuld harmoni med fagets tradition og målsætning.

Andre vil det utvivlsomt forekomme ulideligt byrdefuldt. Såvidt den klassiske kultur- og litteraturhistorie arbejder med dette emne – og det har den til en vis grad gjort i de senere år, omend på nymarxistisk eller »videnssociologisk« basis –

synes den at angribe sagen oven fra. Man uddrager tidstypiske ideer og udtryksformer af berømte tænkeres, kulturprofeters og romanforfatteres skrifter for så at sammenfatte indtrykket i visse helhedssyner med illustrerende eksempler, som siden sættes i en vis forbindelse med sociale forhold og politiske konflikter. Ord som rationalisme, romantik, socialrealisme osv., eller borgerskabets herredømme, imperialismen og massesamfundet, er vel alle blevet anvendt som overskrifter og fængord i afsluttende passager – hvor visionerne blomstrer – af historikere såvel som af andre humanister. Som begreber og elementer i udredning og forklaring af historiske strukturer og forløb har de imidlertid meget begrænsede og specifikke positive anvendelsesmuligheder. Som udgangspunkt for kortlægningen af den offentlige menings indvirkning på historiens gang er de umulige. Ligesom »tidsånden« er det størrelser, der ikke lader sig indfange, og man løber en enorm risiko for totale fejlgreb ved at gå ud fra de skiftende litterære udtryksformer eller ledende filosoffer. Der er og har altid været stor afstand mellem det, som de senere berømte åndelige foregangsmænd skrev, og den dannede offentligheds normale læsevaner; mellem denne offentligheds almene ideologi og dens praktiske synspunkter og faktiske adfærd; mellem den kulturelle elites og den jævne befolknings indstilling; og ikke mindst mellem de vidt forskellige konklusioner, som forskellige individer og grupper har ment at kunnet udtrække af en og samme tankegang til støtte for deres adfærd.

Et arbejde efter disse linjer rejser da for historikere så voldsomme problemer både med hensyn til repræsentativitet og til gyldighed, at vi helt må afvise det. Vi kan ikke udfra impressionistiske redegørelser for filosofiske debatter, kunstneriske moderetninger eller boligindretning, påklædning og talemåder drage nogen form for linjer til folks konkret politiske adfærd – og vi kan heller ikke arbejde meningsfuldt ud fra deres påståede interesser alene. Den tyske marxistisk inspirerede filosof Jürgen Habermas' bog om »Strukturwandel der Öffentlichkeit« (1962), der broderer på en idé om det ægte liberale demokratis forfald ved de store økonomiske ændringer sidst i 1800-tallet, er et godt eksempel på en åndfuld »analyse« af denne art, som er helt uanvendelig i historisk forskning, fordi den bygger på en række dels fejlagtige og dels upåviselige generalisationer om socialstrukturen i det 19. århundrede.

Historikeren må gå sin egen mere møjsommelige gang, som bygger på kortlægning af relevante sociale strukturer, konkrete aktuelle konfliktmønstre og folks iagttagelige adfærd. Selvom målet som ovenfor nævnt *også* er at finde de overliggende værdisystemer og politiske holdninger, så vil man her uundgåeligt begynde med de meninger, som i konkrete situationer er udtrykt – eller som efter pålidelige vidnesbyrd klart har påvirket de personer, der handler på samfundets og samfundsgruppers vegne, selvom de ikke nåede at blive artikulert. Ved at sammen-

kæde flere af den slags observationer til et adfærdsmønster, ved at iagttage reaktionerne hos de personer og grupper, som berøres af adfærdsmønsteret, og ved at studere omstændighederne omkring mønsterets tilkomst kan man håbe at vinde indsigt i dele af den offentlige menings struktur.

I den politiske historie betyder dette, at man såvidt muligt udgår fra et konkret vidnesbyrd om politisk adfærd, som over et bredt felt tegner et billede af delinger, forskellige standpunkter eller forskelligt engagement over for bestemte forhold. Det kan være resolutioner, demonstrationer og strejker – men jo også gerne valg til lovgivende og kommunale forsamlinger, folkeafstemninger osv. Dette grundlag søges så belyst gennem analyse af materialet selv f. eks. fordelinger på geografiske områder osv. – og ved inddragelse af andre vidnesbyrd, som angår retningen og fordelingen, intensiteten, spontanitet og organisation. Det er vigtigt for at kunne bedømme styrken og betydningen i et valgresultat at vide ikke bare hvem, der stemte på hvad, men også hvad partiet konkret påberåbte sig og i almindelighed stod for; om det var en forbigående, tilfældig sag, om valget støttedes af aktive organisationer og avispropaganda, om en vis stemmeafgivning indebar personlig risiko eller stor ulempe osv. Det er klart, at man i disse fortolkninger møder de samme problemer, som i anden historisk forskning, men en systematisk fremfærd vil dog nok efterhånden give et sikrere grundlag.

Jeg skal forsøge i det følgende at skildre en bestemt forskningsproblematik – et helt ufærdigt projekt, som imidlertid falder inden for et centralt og ganske velkendt område af dansk historie, nemlig den såkaldte politiske kamptid i årtierne før århundredeskiftet. Men først skal jeg sige et par ord om perioden og om de nødvendige forudsætninger for at studere opinionsudviklingen. Man kan vel sige, at opinionen, befolkningens eller mindre befolkningsgruppers reaktioner og holdning er den faktor, som fremfor nogen forbinder vore livsvilkår, dvs. økonomi og sociale forhold osv. med bestræbelserne på at forbedre eller fastholde disse vilkår, nemlig politikken. Det er derfor opinionen er vigtig at studere. Men det betyder også, at den altid må studeres i sammenhæng med den økonomiske og politiske struktur i det pågældende samfund.

En problemstilling fra provisorietiden

For en historiker er det naturligt at betragte tidens løbende problemer ud fra deres tilblivelseshistorie. De seneste års politiske opbrud i vort partivæsen og hele den måde, hvorpå vort »politiske system« fungerer, har derfor skabt fornyet interesse for de historiske forudsætninger for det stabile, næsten massive system af velordnet politisk kamp og samarbejde mellem fire store partier med tilhørende interesseorganisationer, foreninger, aviser m. v. som toges for givet gennem hele

tidsperioden fra 1890'erne og frem til 1960'erne. Hvordan fremkom disse faste konflikt- og organisationsmønstre?

Man må her tilbage til den såkaldte forfatningskamp, der prægede al dansk politik mellem 1870 og 1901 – den periode, hvor hovedmassen af den voksne mandlige befolkning blev aktiviseret og organiseret for første gang, alt imens produktion og levestandard fordobledes, byerne tog hele befolkningstilvæksten, og de større virksomheder i industri, transport m. v. tog føringen i den økonomiske vækst. Landet omformedes til uigenkendelighed, og vi kan formode, at det var disse ændringer, som virkede tilbage på befolkningens tænkemåde og holdninger, på fordelingen af politisk og social indflydelse. Herudfra kunne man altså også forklare udfaldet af forfatningskampen. Men det må tilføjes, at nogenlunde tilsvarende økonomiske og sociale forandringer i andre lande ved samme tid skabte politiske mønstre, som så betydelig anderledes ud end vore. Vi kan herudfra opstille den formodning, at selve konflikten fik varige virkninger på forholdene.

Uden iøvrigt at ville give bevis for en påstand af denne rækkevidde kunne man da vente sig betydningsfulde indsigter af en nærmere granskning af forfatningskampens afslutning. Denne kan søges forklaret på et »teknisk-parlamentarisk« plan, og man har ofte på en direkte måde ræsonneret ud fra erhvervslivets ændrede struktur og interesser. Det vil føre for vidt her at forklare, hvorfor disse forklaringsmønstre i bedste fald må anses for utilstrækkelige. Man kan under alle forhold sige, at forløbet som umiddelbar forudsætning havde en tydelig ændring af befolkningens politiske adfærd, især i de større byer, og dermed i ud-sigterne for de stridende partier endog på relativt kort sigt.

Kampen drejede sig jo om, hvorvidt folketinget, som var valgt ved almindelig valgret efter den tids alen, skulle bestemme regeringens sammensætning og – på lidt længere sigt – om rigsdagens andet kammer, landstinget, samt de kommunale råd skulle reformeres, så at også de byggede på almindelig valgret (hvori så også kvinder og folk under 30 år skulle have del). Venstre, som støttedes af et endnu ret svagt Socialdemokrati, havde klart flertal i folketinget og kunne derfra klemme enhver siddende regering på bevillinger og almindeligt lovgivningsarbejde. Men Højre havde et sikkert flertal i landstinget, der halvvejs udpegedes af de allerrigeste 3% af vælgerne, og dette ting var principielt ligestillet med folketinget. Da kongen vedblev at udnævne konservative ministre, prøvede Venstre at »sulte« dem ud. Men da regeringen Estrup så fra 1885 gennem »provisoriske finanslove« simpelthen bevilgede de fornødne penge selv – folketing og landsting kunne jo ikke enes, sagde han! – kunne Venstre i virkeligheden intet stille op. Rigsretten stod på Højres side, og bruge magt turde man ikke. Omkring 1890 så det ret håbløst ud. Ved folketingsvalget i 1887 gik Højre endda stærkt frem,

mønstrede 40 procent af de afgivne stemmer med stort flertal i København og næsten alle større byer (selvom man kun fik 27 af de 101 pladser i folketinget, der valgtes ved flertalsvalg i enkeltmandskredse til landboernes fordel). Mens Venstre ofte stod splittet, var Højre endda et veldisciplineret parti med stærke vælgerforeninger, som samlede næsten en tredjedel af alle dets vælgere.

Alt i alt bevarede Højre denne styrke ved de følgende valg i 1890 og 1892. Dets flertal i landstinget var urokkeligt, kongens tillid til Estrup tilsyneladende ligeså. Alligevel gik Estrups efterfølgere, den sidste højreregering af i 1901 som slagne mænd, og Venstre havde sejret fuldstændigt, selvom man først 14 år senere fik afskaffet det privilegerede landsting med den anden junigrundlov af 1915. Allerede ved århundredeskiftet var Højre reduceret til 25–30% af stemmerne i byerne og langt mindre (10%) på landet bortset fra Thy og Nordsjælland. Det var nu helt overvejende blevet »de gode hjems parti« med stor tilslutning hos embedsmænd og alle slags arbejdsgivere, men helt uden appel til de håndværkssvende og andre »småfolk« som ti år før havde gjort deres grundlovsfester til massedemonstrationer. Partiet var nu uden chancer i de fleste af Hovedstadens valgkredse, alene undtaget det indre Frederiksberg, Østerbro og en del af City, og havde også tabt sit greb om kommunestyret. Landstingsflertallet holdt længere, det faldt faktisk først i 1914 og da kun fordi det nu var venstremænd, der udpegedes til de 12 »kongevalgte« pladser; men allerede fra 1900 havde en forligsvenlig fløj givet Venstre gode forhandlingsvilkår her.

Højre formåede herefter intet på egen hånd. Men hvorfor var det kommet så vidt? Det politiske jordskred i bybefolkningen kom først til syne ved folketingsvalget i 1895, efter at den moderate fløj af Venstre havde opnået et forlig om ophør af de provisoriske finanslove og Estrups afgang. Men hvorfor var man gået med til dette forlig? Hvorfor greb man ikke tilbage til provisorierne, da det viste sig, at den nye situation var katastrofal? En trofast partimand som spurgte herom på Højres delegeretmøde i 1897, fik det svar, at det kunne ikke lade sig gøre, det var ikke praktisk politik. Det var et rigtigt svar, men ingen god forklaring, thi landstingsflertallet og kongens gunst havde man jo endnu, og Højres politikere var de samme som før.

Opinionen belyst ved stemmetallene

Vi kan nu antage, at forklaringen ligger i en ændring i det politiske klima, en dybtgående drejning i den offentlige mening, som virkede ind på forløbet, uden at nogen gjorde sig det ganske klart.

Følger man de senere erindringer fra barndoms- og ungdomshjemmet, mærker man klart denne klimaforandring. Borgerskabets fanatisme mod demokratiet havde været meget stærkt i 1880'erne. »I hjemmene dyrkedes intolerancen som en

hellig pligt«, hedder det fra et embedsmandsmiljø. Personlige venskaber led skade, og politik indgik i børnenes leg og slagsmål. Fra 90ernes midte hører man sjældent herom. De ældre tillod nu med et smil de unge at have deres egen mening, eller de ytrede ringeagt og afsky mod politik. Men man skal være varsom med den slags oplysninger, som er filtreret gennem et langt liv, og desuden synes de fleste erindringer fra tiden skrevet af folk fra hjem med klaver eller af pensionerede politikere.

Man når længere ved at studere de målelige data som anbefalet ovenfor. Mens de samlede tal som nævnt viser uændret styrke for Højre ved valgene i selve provisorietiden (1885–94), får man et andet indtryk ved at studere tallene på de enkelte kredse og kommuner. Det gælder især de københavnske kredse, hvor det er muligt at sammenholde partifordelingen mv. med opgørelser over vælgerkorpsets erhvervsforhold, indkomsternes størrelse, lejlighedernes værelsesantal og huslejen. Dette giver meget tydelige mønstre netop i dette tilfælde. Der konstateres allerede mellem 1887 og 1890 en klar forskydning – som på en måde danner en fortsættelse af en bølge begyndende først i 1880erne, selvom den brydes ved det store »mobiliseringsvalg« i 1887, hvor Højre har mest glæde af stigningen i valgdeltagelsen. For hele Hovedstaden steg »demokratiets« (dvs. Socialdemokratiets og Venstres fælleskandidaters) andel fra 33 til 36% af de stemmeberettigede 1887–1892, mens Højres faldt fra 43 til 37%. Dernæst ses det, at demokratiets andel er over dobbelt så høj i kredsene med lave indkomster, små lejligheder og mange arbejdere som i de mere velhavende. En undtagelse var kun 8. kreds med Nyboder, hvor staten var den store arbejdsgiver – det spillede ind, når afstemningen var offentlig! Ser man bort fra denne sociale dimension, står demokratiet også meget stærkere i de ydre kredse (Vester-, Øster- og Nørrebro, Frederiksberg, Brønshøj, Sundbyerne) hvor befolkningstilvæksten foregik, end i de ældre bydele. Vi må antage, at der var en aldersforskel – og overhovedet en stærk langtidstendens i demokratiets favør. Da der med en vis forsinkelse kan iagttages tilsvarende udviklinger i provinsbyerne, kan man altså ret sikkert konkludere, at Højres tilbagegang i virkeligheden satte ind betydelig tidligere end 1895.

Efter indførelsen af skriftlig og hemmelig afstemning 1900 er det den slags oplysninger, man kan få om valgene: en specificering af fordelingen og forskydningerne på lokale områder, der sammenholdt med andre statistiske data kan give et tilnærmet billede af sociale og andre baggrundsfaktorer. Slutninger af denne type blir i princippet aldrig helt sikre, da sammenhængen godt kan være speget. At et parti står stærkt, hvor der er mange unge, betyder ikke nødvendigvis, at de unge stemmer på det: det kan være de gamle, som stemmer på det af frygt for de mange unge!

I det store hele må historikeren leve med denne risiko for fejlslutninger – ligesom alle samtidige måtte gøre det indtil man omkring 1960/65 begyndte at få interviews af vælgerne. Man når her normalt en grænse for den mulige viden og må slå sig til ro med den mest rimelige fortolkning. Jeg har f. eks. sammenlignet Højres andel af de afgivne stemmer ved folketingsvalgene 1895 og 1913 i hovedstadsområdet 16 valgkredse med enkle tal for andelen af velhavende vælgere (de gennemsnitlig 10 procent, som tjente over 4000 kr. og derved var »privilegerede landstingsvælgere«); og jeg er nået til det resultat, at der i 1895 var en høj »korrelation« på +0.73, men i 1913 en endnu højere på +0.94. (Korrelationskoefficienten er et mål på samsvarighed i variationerne mellem to talrækker, hvor 0.00 betyder slet ingen samvariation, +1.00 fuldstændig samvariation). Man må anse denne korrelation for et rimeligt sikkert vidnesbyrd om det forhold, at den betydning, indkomstforskellene havde for vælgeradfærden allerede i 1895, blev endnu større gennem de følgende tyve år. Men fuld sikkerhed gir metoden ikke.

Valget på Christianshavn i 1890

Ved et tilfælde kan vælgeradfærden imidlertid belyses noget nærmere for et par københavnske valgkredse i 1890. Før 1900 indførtes hver vælgers afstemning på en stemmeliste sammen med navn, bopæl, alder og erhverv. For København er næsten hele dette materiale siden gået tabt. Den nye rigsarkivar Vagn Dybdahl har i sin store disputats »Partier og erhverv« (1969), der ellers mest omhandler Højres og Socialdemokratiets organisation og næringspolitik, benyttet de tilbageværende fem kredsstemmelister. Men de to angår 1881, altså tiden før vælgerne overhovedet mobiliseres her i byen, og tre andre fra 1895–98 er af andre grunde dårlige vidnesbyrd. Det viser sig imidlertid, at folketingsvalglisterne (der ellers kun oplyser, hvem der har valgret) i to tilfælde er blevet benyttet som stemmelister ved valgmandsvalget til landstinget i september 1890. Og ved netop det landstingsvalg var der kampvalg her i 6. kreds (Sct. Annæ kvartererne) og i 9. kreds (Christianshavn), således at der opnåedes samme høje valgdeltagelse og samme ligelige fordeling på partierne som ved folketingsvalgene. Da der var afholdt folketælling samme vinter, og da folk skulle have boet et år i kommunen for at have stemmeret, er det temmelig let at supplere materiale med visse oplysninger herfra, nemlig fødestedet, familieforhold og i visse tilfælde arbejdsstedet. Hertil kommer, at Københavns kommune forlangte indkomstskat af alle som tjente mindst 800 kroner om året – omtrent gennemsnittet for de faglærte på dette tidspunkt. Skatteyderne er opført med den opgivne eller antagne indkomst i en trykt skatteliste, hvor man så også får et check på den ellers ofte lovlig vage erhvervsangivelse (– her hjælper iøvrigt også fagregisteret i Kraks Vejviser). Teore-

tisk er det muligt at komme lidt videre end dette – f. eks. førte Politiet før indførelsen af Folkeregisteret i 1921 et kartotek over byens voksne indbyggere. Men også uden dette kan man komme en del personer på nært hold:

I Store Torvegade nummer 9 på Christianshavn var der to vælgere. Detailhandler Ole Chr. Christensen, 32 år, der boede med konen, tre børn plus karl og pige, tjente 4600 kroner om året, og han ejede huset. Han var født i København, men stemte ikke. På 2. sal boede den jævnaldrende arbejdsmand ved Oljemøllen J. P. Nielsen Dybbro født ved Overgaard i Thors sogn, Jylland. Han havde til sig selv, konen og to børn tjent ca. 800 kroner så han slap med at betale 6 kroner i indkomstskat, men stemte alligevel på oppositionen.

Den 54-årige indfødte artist Søren Lustig Jensen, der boede enlig i baghuset – han var separeret – havde ikke valgt. Sådan kan man kortlægge hele Christianshavn. De tætte oplysninger gør det muligt at stille og besvare mange spørgsmål om vælgeradfærden. Den del af materialet, jeg hidtil har været igennem, fortæller således bl. a.:

1. Blandt personer af rette køn og alder var der meget få af middelstanden, men en meget stor del af arbejdsmændene (op mod en tredjedel) og en hel del faglærte og småfunktionærer (hver femte), som ikke havde valgt. En del havde ikke boet fast i byen et helt år, andre havde modtaget fattighjælp. Nu var Christianshavn et yderpunkt m.h.t. ophobningen af sociale tabere. Men det er dog klart, at indførelsen af aldersrente, sygekassehjælp m. v. fra 1891 samt den stærke forøgelse af levestandarden, som fulgte i 1890'erne, ville forrykke tyngdepunktet i vælgerkorpset til oppositionens fordel (jfr. punkt 3). Valgdeltagelsen var nemlig næsten ens i »socialgrupperne«.

2. Stillings- og erhvervsangivelserne viser – ligesom Vagn Dybdahls tal for Aarhus 1882–1895 – et skråt snit i samfundspyramiden som grundlag for partiernes styrke: Blandt dem, som stemte, stemte 20% af arbejdsmændene på Højre, 40% af de faglærte arbejdere, 65% af småhandlende og småmestre, 80% af småfunktionærerne og 95% af alle i »højere stand«. Men der var interessante forskelle efter brancher: kuske og bygningshåndværkere var »røde«, de andre faglærte var delt midt over. Mens håndværksmestre og de specialiserede handlende var helt konservative, stemte en hel del almindelige detailhandlere og hveranden værtshusholder på oppositionen – noget afhængig af beliggenheden!

3. Indkomsternes højde giver et tilsvarende skråt snit ved delingen af vælgerne mellem partiernes styrke. Af de valgberettigede under skattegrænsen (800 kr. årligt), som stemte, stemte de to tredjedele på oppositionen, af mellemindkomsterne omtrent halvdelen, men af de velhavende (over 1500 kr.) kun en tyvendedel.

4. Det mest opsigtsvækkende var dog alderen. Af yngre vælgere under 45 år (men altså mindst 30 år!) stemte ca. 60% af de her undersøgte på oppositionen,

men af de ældre kun ca. 35%. Aldersgrænsen gik lige netop midt i 40erne. Kombinerer man dette med indkomsterne får man ny besked: Fra folk under skattegrænsen fik oppositionen ca. 80% af stemmerne i den yngre aldersgruppe, men kun 50% fra den ældre gruppe. Fra mellemindkomsterne fik man 55% hos de yngre og 35% hos de ældre, mens andelen var ubetydelig (under 10%) og forskellen ringe hos de mere velhavende.

5. Andre interessante træk kan påvises, f.eks. at oppositionen stod relativt stærkere blandt de vælgere, som var født udenbys – og særlig blandt dem, som kom fra de dele af provinsen, hvor flertallet stemte Venstre. Der er også vidnesbyrd om en lavere valgdeltagelse hos de folk som boede i ejendomsblokke, hvor ingen af parterne var rigtig dominerende – dvs. noget højere der, hvor folk politisk var enige med deres naboer. Men i begge tilfælde er der tale om mindre variationer. Det er aldersfordelingen kombineret med indkomsten, som giver bedst besked.

Man kan altså i dette tilfælde gå ud fra et ganske udførligt billede af grundlæggende strømninger i vælgerbefolkningen – selvom det nok ikke er muligt f.eks. at følge de enkelte vælgers adfærd over flere valg (som Erik Høgh har gjort i sin disputats »Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901«, Kbh. 1972 – desværre på en meget »dårlig« kreds). Vi kan se, at der med en bestemt generation – dem, der ikke havde været soldater før 1864, som fandt deres livsstilling omkring 1870 og fik valgt omkring 1880 – er sket en varig overgang til et nyt orienteringsmønster i politik. Vælgerens indkomst synes – i endnu højere grad end deres erhverv og stilling – at blive en dominerende faktor i deres stemmeafgivning. Dette har selvkært sammenhæng med interesser og holdninger omkring skattepolitik, sociallovgivning og anden velfærdspolitik i statsligt og kommunalt regi. Men hvilken sammenhæng kan man ikke nærmere sige på dette grundlag. Vi har tilvejebragt et udgangspunkt for at iagttage den offentlige mening i provisorietidens København, men vi har ikke fået den beskrevet endsige forklaret.

Indkredsning af opinionsændringen

Til en videre udredning kan man gå ud fra mit skema II ovenfor. Selvom det relevante materiale kun for en ringe del er behandlet i den hidtidige litteratur – og i bedste fald kun ufuldstændigt – skal jeg her afslutningsvis skitere nogle af de muligheder, som foreligger.

Tilløb til »direkte aktion« (niveau *H*, skemaets nederste felter) kan man lige netop skimte omkring selve provisoriets udstedelse 1. april 1885. Der var sammenstød med politiet på Amalienborg slotsplads i februar, og lejlighedsvis faldt der

knubs ved demonstrationer efter attentatet på Estrup (21.10.1885) m.v. Rege-
ringsforanstaltninger som gendarmeri-, straffelovs- og stråmandsprovisorierne
tyder på frygt i den retning, ligeledes oprettelsen af det frivillige københavnske
»livjægerkorps«, der er beskrevet som en slags »hvid garde«. Men disse tilløb og
planer omkring »riffeforeningerne« m.v. ebbede hurtigt ud, definitivt vel i vin-
teren 1887, og de var ganske tydeligt koncentreret i visse dele af provinsen. Al-
mindelige angreb mod den etablerede orden var næppe alvorligt på tale i hoved-
staden, selvom mange anså magthaverne for illegitime. Socialdemokraterne und-
gik omhyggeligt at skeje ud i så henseende, og partiets »revolutionære« fløj feje-
des ret let tilside 1888–89. Baggrunden for denne »undfaldenhedslinje« i storby-
befolkningen, derunder omfanget og virkningen af politikontrollen o.l. savner
endnu udredning.

Det mest direkte angreb mod regeringen fremkom trods alt gennem valgene
(*G*), der her er taget som udgangspunkt. Foruden rigsdagsvalgene kan strømning-
erne belyses bl. a. gennem borgerrepræsentantvalgene, selvom kun mænd, der
tjente 1000 kr. om året (hvilket de fleste arbejdere først gjorde sidst i 90'erne) hav-
de valget. Oppositionen optrådte her fra 1886 og vandt flertal fra ca. 1893 – men
der er næsten intet gjort ved dette materiale. Det kunne muligvis også kaste lys
over oppositionens partisammensætning, som ellers p.g.a. det anvendte valg-
system (flertalsvalg) først blir nogenlunde klart i 1909, da der er 3–4 gange så
mange socialdemokrater som radikale venstremænd ved kommunevalgene.

Lige så vigtigt er det at få materiale til at vurdere det nærmere indhold i de
holdninger, der udtrykkes i valgene. Valgforklaringerne gir her meget lidt, så vidt
jeg har kunnet se – de svarer nærmere til deres længe meget dårlige ry, nemlig
bortforklaringer. Derimod kan man få forstand af den måde, hvorpå politikere
og agitatorer henvender sig til vælgerne. Dels kan man se på de udspil, der gøres i
partiprogrammer, avispolemik, programmer m. v. fra alle de tre-fire partier – og
dels på valgpropagandaen i snæver forstand. Såvidt jeg kan vurdere dette rent
foreløbigt, er det gennemgribende træk i de år hvor omslaget rigtigt sætter sig i
København, at man ved siden af rets- og principspørgsmålet (provisorier og for-
fatning) samt forsvarsvæsenet ganske klart kommer til at betone sociallovgivnin-
gen som politisk opgave – hvilket jo klart viser frem til reformerne med alders-
rente, sygekasser osv. 1891/92. Alle parter kommer nu til at lægge sig efter denne
konkrete (og indkomstrelaterede!) interessedimension i politik.

Om befolkningens organisering (*F*) ved vi ganske god besked i disse år, selvom
opgivelserne ikke altid er helt præcise. Højres vælgerforeninger og klubber vokse-
de eksplosivt til 29.000 i 1887, men faldt senere, især efter 1891, til 19.000 in-
den forliget 1894. Venstre havde sidst i 1880'erne godt 6000 medlemmer i byen,
Socialdemokratiet det samme, men syv år senere det dobbelte. I 1890 var parti-

medlemmerne da næsten lige så talrige som folketingsvælgerne – men mange af dem (kvinder, unge m.v.) havde ikke valget, og andre foreninger havde måske lige så stor betydning for at mobilisere og fastholde opinionen. Efter et mindre tilbagefald var fagforeningerne i 1890 igen nået op på 20.000 medlemmer, mens den konservative modorganisation »Arbejdernes værn« var ved at sygne hen. Her var etiketterne klare nok, men der var andre sammenslutninger, som direkte og indirekte kan have virket ind på opinionen (f.eks. den stærkt voksende sygekassebevægelse), og som vi ved meget lidt om fra denne synsvinkel. For organisationerne er det nemlig ikke gjort med talopgørelser – det er fuldt så vigtigt at få oplyst omfanget og retningen af aktiviteten, grundlaget og betingelserne for medlemskabet m. v.

Dette fører naturligt videre til den kollektive artikulation (*E*). Her er forholdet, at tilstrømningen og stemningen på møderne kun er belyst spredt og tendentiøst, ved udvalg af højdepunkter til brug for agitationen eller nostalgisk erindring. Der er et meget stort stof at hente i aviserne, og selvom det kan være besværligt at få det vurderet kritisk, er der næppe tvivl om, at man kan nå langt ad denne vej. Hvilke emner og argumenter var det, politikerne trak frem her, hvad tog de kegler på, hvad spurgte folk om? Måske er det ikke blot fornøjelige, men også vigtige vidnesbyrd, man kunne drage frem ved systematisk belysning af revyerne, vittighedsbladene og underholdningslitteraturen. Om arbejdskampene i tiden giver »Social-Demokraten« og andre aviser god besked, og et par senere behandlinger (af Georg Nørregaard m.fl.) har samlet meget af det. Men det er ikke klart, hvorvidt de tarif- og myndighedsproblemer, man i regelen havde som hovedstridspunkt, blev koblet til politik i mere snæver betydning.

Et overblik over dagspressens struktur ved denne tid og over ændringerne i oplag m. v. (*C*) er givet i min bog om Dagbladskonkurrencen 1870–1970. Det fremgår heraf, at oppositionspressen (Social-Demokraten, Politiken, Aftenbladet m.fl.) omkring 1890 vandt et klart overtag over den konservative presse, hvor endog de ferslewske blade stagnerede. Man må sige, at omslaget på dette punkt indtrådte, førend det klart kan registreres i stemmetallene. For andre medier savnes data.

De fleste af tidens dagblade var klart partibundne, men også sådanne vil dog til en vis grad afspejle og gengive almene strømninger i læserskaren (*D*). Desuden findes der dog aviser, som overvejende sigter mod salg. Der foreligger klart anvendelige metoder i kvantitativ indholdsanalyse m. v. og et meget stort stof – men ingen konkrete undersøgelser.

Enquêteer har man ikke på dette tidspunkt, og såvidt det kan ses, findes der intet spor i retssager, indberetninger eller officiel statistik af ændringer i folks personlige adfærd, som kan sættes i forbindelse med den politiske situation (*B*).

Derimod forekommer der, som allerede strejft, et meget betydeligt materiale af erindringer, dagbøger og breve, som kunne udnyttes. Det er som nævnt behæftet med slagsider, men går man ud fra et nogenlunde velfunderet billede af befolkningens socio-kulturelle struktur, kan man nok ved systematisk afsøgning udfylde billedet.

Jeg håber med dette at have godtgjort, at et systematisk arbejde med opinionen som forklaringsfaktor for centrale sammenhænge i den historiske udvikling er både muligt og frugtbart. Det er sandsynligt, at en indsats over et bredere felt i de kommende år vil modificere, præcisere eller måske helt udskifte den fremgangsmåde, jeg her har anvist. Dette vil på ingen måde bedrøve mig.

Nogle få bøger:

Lee Benson, Allan G. Bogue, J. Rogers Hollingworth, Thomas J. Pressly & Joel H. Silbey: *American Political Behavior. Historical Essays and Readings*. 423 sider. Harper & Row, Publishers. New York/London 1974. Specielt, Lee Benson: An Approach to the Scientific Study of Past Public Opinion, p. 362-91 (genoptryk fra *Public Opinion Quarterly* 1967-68 p. 552-567).

Studier i historisk metod III. *Opinion och opinionsbildning som historiska forskningsobjekt*. Föredrag vid nordiska fackkonferensen för historisk metodlära på Hässelby slott 4-6 maj 1967 med bidrag af J. A. Seip, Hans Kirchhoff, Niels Thomsen, Herbert Tingsten, E. Lehtinen, Sture M. Waller, Stig Hadenius, P. Tommila, P. Salmelin og Pirkko Rommi. 105 sider. Universitetsforlaget, Oslo, 1968.

Melvin Small (ed.): *Public Opinion and the Historian. Interdisciplinary Perspectives*. Wayne State University Press, Detroit 1970. 199 sider. Bidrag af bl. a. P. F. Lazarsfeld, B. C. Cohen og H. R. Isaacs.

Sture M. Waller: Historisk opinionsundersökning och tidningsforskning. Några Reflexioner kring metodfrågor. *Svensk Historisk Tidsskrift*, 81. årg. 1961, s. 249-288.

Stig Hadenius og Lennart Weibull: *Press/radio/tv*. Aldus/Bonniers, Stockholm 1971 (håndbog omfattende bl. a. introduktion til indholdsanalyse og anden forskningsteknik).

Grundvidenskaben i dag er navnet på en række af 30 foredrag, som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab begyndte i efteråret 1976 og afslutter februar-april 1979. Formålet er at bidrage til en større forståelse af den forskning, der ikke direkte stiler mod praktisk anvendelse, men mod forøget indsigt i sammenhængen i verden.

Pjeceserien bygger på disse foredrag. Forfatterne er fremtrædende forskere hentet såvel i som uden for Selskabets medlemskreds. Fremstillingen er gjort så almen, at det enkelte hæfte kan tjene som udgangspunkt for en videre beskæftigelse med de behandlede fag og emner. Hertil hjælper også omfattende litteraturhenvisninger.

Behandlingen af de enkelte naturvidenskabelige og humanistiske videnskabsgrene sigter mod at give et indtryk af forskningens udvikling i den sidste menneskealder. Det drejer sig ikke alene om metoder og resultater; også spørgsmålet om grundforskningens praktiske betydning og de farer, den kan rumme, berøres. I det første hæfte drøftes den grundvidenskabelige forskning som helhed samt dens samfundsmæssige rolle.

Foredragene er under trykning i 30 hæfter (3 bind). De ti første (å 13,10 kr.) udkom 1977-78, og titelark findes i hæfte 10. Nr. 11 udkom sidst i 1978, mens 12-15 publiceres to og to i vinteren 1979 (å 14,25 kr.).

Hæfterne kan købes i boghandelen, eller man kan abonnere ved henvendelse til forlaget og sikrer sig derved fortløbende portofri tilsendelse.

Titlerne er følgende:

1. Mogens Pihl: Hvad er grundvidenskab?
2. Erling Bjøl: Politik som videnskab.
3. Søren Egerod: Det fjerne Østens sprog – sammenhænge og påvirkninger.
4. C. Møller: Omvæltninger i fysikernes tankesæt i vort århundrede.
5. Arne Noe-Nygaard: Jordens nye ansigt.
6. Olaf Pedersen: De eksakte videnskabers historie.
7. P. Nørregaard Rasmussen: Økonomisk vækst.
8. Erik A. Nielsen: Hvad kan litteraturvidenskaben?
9. Ingmar Bengtsson: Musikvidenskab - nu og i fremtiden.
10. Ole Maaløe: Biologiens molekylære grundlag.
11. Bernhard Gomard: Retsvidenskabens opgaver og særpræg.
12. C. Overgaard Nielsen: Økologi som grundvidenskab.
13. Arild Hvidtfeldt: Religionssociologiens plads blandt humaniora.
14. Hans H. Ussing: Om årsagerne til elektriske fænomener i levende organismer.
15. Niels Thomsen: Historiske opinionsstudier.

Pris kr. 14,25 incl. 20,25 % moms.

ISBN 87-87696-17-7